

Emilia Płońska

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0001-5704-2445

Rodzaje i funkcje kar w prawie Kościoła prawosławnego w Polsce

Wprowadzenie

Problematyka celów i rodzajów kar stanowi przestrzeń ożywioną, rozległą i spornej dyskusji naukowej w różnych systemach prawnych. W rozważaniach nad problematyką teleologii kary przewijają się bardzo różne wątki począwszy od treści kary, przez wątki filozoficzne, moralne, socjologiczne i historyczne, a skończywszy na problematyce istoty kary, rozpatrywanej przez pryzmat celów stawianych karze.

Prawo sięga odległych początków rozwoju ludzkości. Wywodzi się ono m.in. ze zwyczajów kształtujących się niegdyś w małych grupach społecznych, np. w rodzinie, a następnie przenoszonych na większe zbiorowości ludzkie, takie jak osady, plemiona, rody. Zwyczaje, mające początkowo charakter niesformalizowanych i spontanicznie stosowanych reguł zachowania się, w miarę ich upowszechniania stawały się obowiązującymi zasadami postępowania. Na ich straży natomiast coraz częściej stała już sankcja przymusu wyrażanego w różnej formie. Kara jest zatem istotnym elementem każdej kultury prawnej.

Kościół prawosławny, jak każda instytucja kontroli społecznej (nieformalnej), posiada rozległy repertuar środków kontroli stosowany względem swoich niesubordynowanych członków. Kara ma wymiar religijny i religijno-prawny. Stosowana jest bardziej w celach profilaktycznych niż represyjnych i stygmatyzujących. Wszelkie stosowane sankcje mają na celu zapobieżenie destabilizacji życia kościelnego we wszelkich jego obszarach oraz niedopuszczenie do rozluźnienia więzi pomiędzy członkami społeczności kościelnej, jak również z samym Kościołem, chroniącym swoich członków przed popełnieniem czynów zabronionych.

Celem artykułu jest ukazanie różnorodności i specyfiki kar stosowanych w Kościele prawosławnym mającym swoje źródło w prawie kanonicznym,

liturgicznym i administracyjnym. Podstawową metodą badawczą wykorzystaną w opracowaniu jest metoda prawno-dogmatyczna oparta na analizie przepisów prawnych, obowiązujących w polskim prawie karnym, jak i w dogmatyce Kościoła prawosławnego w Polsce. Metoda ta posłużyła ogólnemu ustaleniu właściwości badanych norm i instytucji prawnych oraz pozwoliła na stworzenie pojęć służących do zbadania obowiązującego prawa Kościoła prawosławnego. W celu osiągnięcia celów badawczych zastosowano również metodę analizy piśmiennictwa dotyczącego omawianego zagadnienia, a także metodę analizy dokumentów¹. Metody te zostały wykorzystane do studiowania literatury prawniczej oraz teologicznej oraz analizy obowiązujących kościelnych aktów prawnych, jak i źródeł o historycznym już charakterze, przy czym do analizy tych ostatnich posłużono się metodą historyczno-prawną².

Kultura prawna Kościoła prawosławnego w Polsce

Mianem kultury prawnej określa się stosunek wszystkich członków wybranej grupy społecznej do prawa, natomiast kultura prawnicza określa z kolei stosunek do prawa tych osób, które je stanowią oraz je stosują³. Zdaniem Krzysztofa Karsznickiego na formowanie się kultury prawnej ma wpływ nie tylko prawo, lecz także moralność oraz religia i w każdej społeczności normy z tych trzech sfer pozostają w obszarze wzajemnych oddziaływań na siebie. To właśnie dzięki tym wzajemnym relacjom pomiędzy normami religijnymi, moralnymi i prawnymi możemy wyodrębnić podstawowe kultury prawne we współczesnym świecie. Kultury prawne cywilizacji Zachodu odznaczają się silną pozycją prawa stanowionego lub *common law*, natomiast kultury prawne Wschodu opierają się na silnie zaznaczonych podstawach religijnych i moralnych⁴.

Kultura prawna chrześcijaństwa dzieli prawo na prawo boskie (*ius divinum*) i prawo ludzkie (*ius humanum*). Prawo boskie dzieli się z kolei na prawo wieczne, prawo naturalne i prawo objawione zapisane w księgach Pisma Świętego. Natomiast prawo ludzkie dzieli się na prawo kościelne (kanoniczne) i prawo państwowe. Kulturę prawną chrześcijaństwa charakteryzuje:

¹ J. Kawa, *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21, s. 169–184.

² J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Gdynia 2002, s. 30–39, 72–73.

³ K. Karsznicki, *Główne kultury prawne na świecie*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XV, s. 76–77. Por. P. Mazur, *Kultura prawna a wychowanie do bezpieczeństwa życia codziennego i pracy*, [w:] M. Rybakowski (red.), *Edukacja – Praca – Bezpieczeństwo*, Zielona Góra 2009, s. 99–103. Autor dokonał tam przeglądu definicji kultury prawnej w aspekcie antropologicznym, behawioralnym, komparatystycznym, systemowym przedstawiając interpretacje socjologów prawa jaki i teoretyków prawa.

⁴ K. Karsznicki, op. cit. s. 67.

religijność, dogmatyzm, humanitaryzm, integralność i powszechność. Grzech bywa utożsamiany z przestępstwem, jeżeli jednak przestępstwem nie jest, to z pewnością stanowi naruszenie normy moralnej. Dogmaty przyjmowane są przez członków wspólnoty chrześcijańskiej bez konieczności ich uzasadniania i udowadniania. Uznawane są za prawdy absolutne i niezmiennie. Kultura prawna chrześcijaństwa nasycona jest także dyrektywami nakazującymi czynienie dobra oraz odpowiedzialnością za swoje czyny⁵. W odróżnieniu np. od kultury judaizmu normy prawa chrześcijańskiego może przyjąć każdy człowiek⁶.

Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny (PAKP) do 1924 r. był częścią innych dwóch Kościołów prawosławnych, najpierw Wielkiego Kościoła – Patriarchatu Nowego Rzymu (Konstantynopola), później zaś Patriarchatu Moskiewskiego i całej Rusi. W 1924 r. otrzymał autokefalię z rąk Patriarchatu Nowego Rzymu (Konstantynopola), zaś w 1948 r., po zrzeczeniu się autokefalii konstantynopolitańskiej, otrzymał ją z rąk Patriarchy Moskwy i całej Rusi⁷. Miało to istotne znaczenie z punktu widzenia kultury prawnej⁸, ponieważ to w tym właśnie w latach 1924–1948 Kościół ten stworzył swoją własną kulturę prawną. Samodzielność, samostanowienie, niepodległość, bycie podmiotem prawa międzynarodowego prawosławnego, czego znakiem jest wpis do dyptychów kościołów autokefalicznych PAKP ma swoje odbicie także w zakresie kształtowania i współczesnej formie prawa kanoniczno-kościelnego.

Kościół i inne związki wyznaniowe w Polsce – wspólnoty religijne istniejące na terenie Rzeczypospolitej Polskiej – działają na mocy przepisów Konstytucji RP o wolności sumienia i religii (m.in. art. 25 i 53)⁹ oraz ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 r.¹⁰ Po 1997 r. w Polsce 15 Kościołów i innych związków wyznaniowych działa

⁵ K. Karsznicki, op. cit. s. 78–79.

⁶ D. Waśnik, *Przestępstwa seksualne w kulturze prawnej judaizmu a prawo karne współczesnego Izraela*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19, s. 87–88.

⁷ Szerzej na ten temat, z uwzględnieniem szczegółowej periodyzacji dziejów Kościoła prawosławnego na terenie Polski, podaje ks. R.A. Płoński, *Tomosy z 1924 i 1948 roku nadające status autokefaliczny Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu: ich wydźwięk historyczno-kanoniczny*, „Studia Warmińskie” 2009, t. XLVI, s. 164–165. Zob. również T. Doktor, *Chrześcijaństwo wschodnie (ortodoksyjne)*, [w:] *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016, s. 50–51. Por. S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019, s. 117–124.

⁸ R. Tokarczyk, *Współczesne kultury prawne*, Kraków 2003, s. 19.

⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. 1989 nr 29 poz. 155), Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 maja 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2017 r., poz. 1153).

na podstawie odrębnych ustaw¹¹, zaś wpisanych do rejestru MSWiA jest ponad 150¹².

Spoločności wyznaniowe tradycyjnie i powszechnie funkcjonują w ramach zorganizowanych struktur. Państwo, w którym dana wspólnota funkcjonuje, może wprowadzić wymóg rejestracji kościołów i związków wyznaniowych. Polski ustrojodawca określił, iż sprawy wynikające ze stosunków pomiędzy państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi należą do zadań Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych¹³.

Art. 25 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskie¹⁴ wyznacza podstawowe zasady określające status prawny kościołów i innych związków wyznaniowych. Są to: 1) równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych; 2) bezstronność władz publicznych w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych oraz swobody ich wyrażania w życiu publicznym; 3) poszanowanie autonomii i wzajemnej niezależności państwa oraz kościołów i innych związków wyznaniowych; (4) współdziałanie państwa z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi dla dobra człowieka i dobra wspólnego; 5) regulacja stosunków między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w drodze ustaw uchwalonych na podstawie umów dwustronnych zawartych pomiędzy Radą Ministrów a właściwymi przedstawicielami tych kościołów i innych związków wyznaniowych. Zasady, o których jest mowa w Konstytucji, zapewniają kościołom oraz innym związkom wyznaniowym swobodne i owocne realizowanie funkcji religijnych w społeczeństwie, dają też możliwość spokojnego zaspokajania potrzeb religijnych i rozwoju duchowego ich wyznawców. Łączą się one również z wolnością sumienia i wyznania, zagwarantowaną w art. 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, z której wynika szereg uprawnień zarówno dla jednostek, jak i dla kościołów i innych związków wyznaniowych.

Formą organizacyjną prawosławia w Polsce jest Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Zasady jego funkcjonowania w sferze organizacyjnej,

¹¹ Są to: Kościół Katolicki, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Ewangelicko-Reformowany w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Polskokatolicki w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Starokatolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Katolicki Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Zielonoświątkowy w Rzeczypospolitej Polskiej, Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Wschodni Kościół Staroobrzędowy, Muzułmański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej oraz Karański Związek Religijny w Rzeczypospolitej Polskiej.

¹² Strona internetowa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, <https://www.gov.pl/web/mswia/relacje-panstwa-z-kosciolami> (data dostępu: 13.02.2020).

¹³ Strona internetowa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, <https://www.gov.pl/web/mswia/departament-wyznan-religijnych-oraz-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych> (data dostępu: 13.02.2020).

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz.483).

kultu, oświaty, dyscypliny, ustroju reguluje Ustawa o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z dnia z dnia 4 lipca 1991 r. (u.o.s.p.d.pakp)¹⁵. Państwo polskie w art. 1 i 2 wyżej wymienionej ustawy, uznaje PAKP za kościół autokefaliczny, posiadający niezależność i samodzielność od jakiegokolwiek pozakrajowej władzy duchowej, jak i świeckiej. Ustrojodawca Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP)¹⁶ dopowiada zaś, że PAKP stanowi część składową Powszechnego Kościoła Prawosławnego oraz zachowuje w nim jedność w sprawach dogmatycznych i kanonicznych, jest niezależny od jakiegokolwiek władzy duchowej lub świeckiej, jak też jest on równy w prawach ze wszystkimi Prawosławnymi Kościołami Autokefalicznymi¹⁷.

Zasadniczym aktem w życiu PAKP, oprócz tomosu nadającego autokefalię, jest Statut Wewnętrzny PAKP¹⁸ (S.W.PAKP) uchwalony przez Święty Sobór Biskupów. W zakresie stosowanego prawa odnoszącego się do regulacji wewnętrznego życia PAKP stosuje: 1) Pismo Święte, 2) Tradycję Świętą.

Pojęcie czynu zabronionego w prawodawstwie Kościoła prawosławnego

Podstawowym terminem odnoszącym się do szeroko rozumianego społecznie naruszenia prawa, na gruncie polskiego prawa karnego, jest pojęcie czynu zabronionego¹⁹. Jego definicja zawarta jest w art. 115 § 1 k.k. Mówi ona, że czynem zabronionym jest zachowanie o znamionach określonych w ustawie karnej. Do stwierdzenia, czy zachowanie człowieka będzie stanowiło czyn zabroniony, potrzebne jest porównanie cech tego zachowania z opisem typu (wzorca) czynu zabronionego zawartego w ustawie karnej. Jeśli wszystkie elementy opisu, składające się na ów wzorzec wystąpią w stanie faktycznym, mamy wówczas do czynienia z czynem zabronionym²⁰.

Mówiąc o czynach nie można nie wspomnieć również o moralności czy też związanych z nim normach moralnych. Wspólny dla prawa karnego i moral-

¹⁵ Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz. U. Nr 66, poz. 287 ze zm.)

¹⁶ W myśl art. 52 Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz. U. Nr 66, poz. 287, ze zm.) ustrojodawcą PAKP do czasu zwołania Soboru lokalnego jest Święty Sobór Biskupów.

¹⁷ Zasada ta wyrażona jest w § 1 S.W.PAKP

¹⁸ Statut Wewnętrzny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego uchwalony przez Św. Sobór Biskupów 10 lutego 1995 r. w Warszawie (S.W.PAKP). Drugim ważnym dokumentem jest Statut Parafialny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego uchwalony przez Św. Sobór Biskupów 10 lutego 1995 r. w Warszawie. Reguluje on życie parafii prawosławnych (S.P.PAKP).

¹⁹ Pojęcia „czyn zabroniony” i „przestępstwo” można uznać za synonimiczne, podobnie jak czyni to ustawodawca w art. 1, § 1–3, art.115, § 1 i art.115, § 3.

²⁰ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 27.

ności jest ich normatywny charakter, gdyż określając reguły zachowań ludzkich i wskazując na powinność danego zachowania jednocześnie je wartościują. Norma moralna dotyczy wewnętrznej strony zachowań ludzkich, tworzy powinność wewnętrzną odpowiedniego, dobrego postępowania, wskazując wartości, oceniając zachowanie człowieka. Normatywnemu wartościowaniu, na gruncie prawa karnego, jak i moralności, podlegają ludzkie zachowania, wybory postępowania, motywy i intencje człowieka oraz łączące się z zewnętrznym zachowaniem jego wewnętrzne przeżycia. Związki prawa karnego z moralnością mają jeszcze jeden wspólny mianownik – dotyczą płaszczyzny pojęciowej. Pojęcia takie jak: wina odpowiedzialność, sprawiedliwość, kara zostały zaczerpnięte z moralności i przejęte do prawa karnego.

Istotne znaczenie ma fakt, że każda z uniwersalistycznych religii (uznających wiarę i kult jednego Boga) – judaizm, chrześcijaństwo i islam – stworzyła z czasem własne prawo: judaizm – prawo judaistyczne, katolicyzm rzymski – prawo kanoniczne, prawosławie – prawo kanoniczne, islam – szariat. Każde z tych praw zawierało normy prawno-karne i karało czyny obrażające Boga bądź naruszające normy prawne²¹. Każda z tych religii operuje również pojęciem czynu zabronionego. Określany jest on w różny sposób. Jednak elementem zasadniczym, który służy do jego definicji jest stwierdzenie faktu, że dany określony czyn godzi w określone wartości, wyznawane przez ogół wiernych a dyktowane, czy też raczej definiowane a następnie katalogowane przez ustrojodawcę i prawodawcę religijnego.

W normatywistyce prawosławnej podstawę służącą ocenie zachowań człowieka stanowi prawo kanoniczne i kościelne. Ich wspólnym fundamentem są: Księgi Święte (Pismo Święte) oraz tradycja (Tradycja Święta), na która składają się: 1) Kanony Soborów cesarsko-kościelnych, zwanych też Soborami powszechnymi lub ekumenicznymi, 2) Kanony Soborów lokalnych, 3) Kanony Ojców, 4) Encykliki i listy pasterskie, 5) współczesne prawo kościelne, na które składają się z kolei: tomosy nadające autokefalię, tomosy nadające autonomię, statuty wewnętrzne poszczególnych Kościołów prawosławnych oraz inne akty prawne wewnątrzkościelne²².

Prawo karne, będące prawem granic, ustanawia zakazy zachowań naruszających dobra chronione oraz sankcje za ich przekroczenie, wyznacza granice pomiędzy tym, co jest zabronione i karalne, a tym, co jest dozwolone.

²¹ B. Sygit, *Historia prawa kryminalnego. Czyny zabronione w religijnych systemach prawnych*, t. II, Piła 2005, s. 5; J. Keller, W. Kotański, W. Tyloch, B. Kupis (red.), *Zarys dziejów religii*, Warszawa 1976, s. 653–704, 795–827, 868–872, 970–976; G. Ghirlanda, *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996, s. 11–27; ks. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, t. I, Olsztyn 2002, s. 187 i nn.; H.J. Berman, *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*, Warszawa 1995, s. 249–263; H.J. Wi duch, *Konstantynopol-Stolicą Ekumenicznego Patriarchatu 325–870*, Katowice 1988, s. 55–109.

²² Wskazuje na to § 2 Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Pojęcie granic nie jest również obce prawodawstwu prawosławnemu, które także wyznacza wyraźne granice pomiędzy tym, co jest czynem zabronionym (grzechem), a tym co nim nie jest.

Katalog niewłaściwych zachowań człowieka w przypadku Kościoła prawosławnego będzie jednak szerszy, ponieważ jest oparty o sferę moralności, rozszerzającą spectrum działania prawa karnego ze względu na myśl i wyobrażenia, które również podlegają ocenie prawnej. Dobra uznawane za najważniejsze wartości będą szerzej pojęte niż w prawie karnym, będą zahaczały o duchowe relacje człowieka z człowiekiem, człowieka z Kościołem, człowieka z Bogiem. Zróznicowane będzie również podejście do kategorii czynów zabronionych, gdyż niektóre z nich będą pokrywały się z czynami zabronionymi w sensie prawa karnego, inne zaś będą stanowiły swoistą odmiennność.

Czynem zabronionym w rozumieniu prawa kanonicznego Kościoła prawosławnego jest każdy czyn będący obrazą Świątości Boga i skierowany przeciwko woli Bożej, woli Kościoła i świętości. To również każde przestępne postępowanie niezgodne z nakazami dekalogu oraz dogmatami wypracowanymi przez Św. Ojców Kościoła podczas soborów powszechnych w pierwszych wiekach chrześcijaństwa oraz wszelkie występne zachowania zabronione przez kanony kościoła prawosławnego. Czyny naruszające wolę Bożą nie są tylko zachowaniem będącym zwykłym odstępstwem od przepisów prawa kanonicznego, są jednocześnie grzechem religijnym pociągającym za sobą karę pozaziemską.

Czyny zabronione naruszające prawo boskie, kanoniczne oraz kościelne godzą w podstawowe wartości religijne takie jak: religia, życie, prokreacja, wiara, miłość, mądrość, świętość jednostki, świętość wspólnoty, porządek życia jednostki, porządek życia wspólnoty. Etyka prawosławna wszystkie czyny zabronione będące podstawą odpowiedzialności karnej, w swej całościowej konstatacji, dotyczącej moralności życia człowieka i wspólnoty, określa mianem grzechu. Grzech jest określany mianem: „prawonaruszenia, złamania prawa Bożego nie tylko w odniesieniu do Dekalogu, ale też przyjętego rytuału religijnego; ogólnie każdy zły występek”²³ oraz „bezprawie”²⁴. Może być on popełniony w następujących sferach: 1) kultu, np. niewłaściwe sprawowanie obrzędów, nieprzestrzeganie postów, 2) doktryny, np. herezja, głoszenie poglądów sprzecznych z nauczaniem kościoła, 3) administracyjno-organizacyjnej, np. naruszenie prerogatyw władzy proboszcza, 4) życia moralnego, np. grzechy.

Doktryna prawa karnego wskazuje różnorodność kryteriów stosowanych do podziału przestępstw. Według Lecha Gardockiego najważniejsze kryteria to: 1) waga przestępstw, 2) szkoda lub niebezpieczeństwo dla dobra chronionego, 3) występowania w opisie ustawowym znamion skutku, 4) rodzaj

²³ S. Pastuszewski, *Leksykon religijno-kulturowy staroprawosławia*, Bydgoszcz 2015, s. 89.

²⁴ A. Znosko, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok 1996, s. 82.

zachowania: działanie lub też zaniechanie, 5) forma winy, 6) tryb ścigania oraz 7) cechy sprawcy²⁵.

Kryterium szczególnych cech sprawcy dzieli przestępstwa na: powszechne (podmiotem jest każda osoba odpowiadająca ogólnym cechom podmiotu tzn. osoba fizyczna, która osiągnęła odpowiedni wiek) i indywidualne (szczególna cecha podmiotu decyduje o byciu przestępstwa). Przenosząc tę kategorię na normatywistykę Kościoła prawosławnego możemy wyróżnić: 1) czyny zabronione dokonane przez duchownych, 2) czyny zabronione dokonane przez świeckich, 3) czyny zabronione dokonane przez duchownych i świeckich.

Do kategorii czynów zabronionych dokonane przez duchownych zaliczymy m.in.:

- niedbalstwo w sprawowaniu sakramentów i innych posług religijnych,
- niewłaściwe przechowywanie Św. Sakramentów i Św. Krzyżma,
- odprawianie nabożeństw w stanie nietrzeźwym,
- niegodne wykonywanie czynności spowiedniczych,
- nieudzielenie Sakramentów wiernym na skutek niedbalstwa (śmierć chorego bez przyjęcia Eucharystii, śmierć niemowlęcia bez chrztu),
- udzielanie sakramentów i sprawowanie innych posług religijnych z naruszeniem prawa kanonicznego,
- nieprawidłowe prowadzenie ksiąg parafialnych,
- ujawnienie danych osobowych wiernych osobom nieupoważnionym.

Wśród czynów zabronionych dokonanych przez osoby świeckie wyróżniamy:

- profanację rzeczy świętych,
- znieważanie miejsc sakralnych,
- profanację Św. Eucharystii (wylanie, wyplucie),
- nieposzanowanie świętości sakramentów poprzez przyjmowanie sakramentów w innych kościołach (naprzemiennie) lub przyjmowanie sakramentów pokuty, eucharystii, namaszczenia chorych w innych kościołach od duchownych nieprawosławnych,
- potwarz lub zniewaga duchownego,
- krzywoprzysięstwo względem duchownego,
- wszelkie zachowania urągające proboszczowi lub reszcie duchowieństwa parafii;
- wstąpienie w związek małżeński z osobą innego wyznania (w przypadkach zabronionych przez Kościół),
- ochrzcenie dziecka bez zgody obojga rodziców.

Odrębną, a zarazem pokrywającą się wzajemnie kategorią czynów zabronionych, jest kategoria czynów zabronionych dokonanych zarówno przez duchownych, jaki i osoby świeckie. Zaliczamy do niej następujące czyny:

²⁵ L. Gardocki, *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio G.” 2013, Vol. LX, nr 2, s. 34.

- głoszenie nieprawdziwych poglądów, sprzecznych z nauką Kościoła,
- propagowanie herezji, separatyzmów doktrynalno-administracyjnych,
- nieposłuszeństwo wobec zarządzeń władzy kościelnej,
- brak pokory i posłuszeństwa wobec decyzji biskupa, proboszcza, dziekana,
- naruszenie nietykalności cielesnej duchownego i zakonnika,
- naruszenie dyscypliny kościelnej,
- nieposzanowanie domu Bożego,
- nieposzanowanie innych przedmiotów znajdujących się w Domu Bożym,
- nietrzeźwość, odurzenie środkami psychoaktywnymi,
- naruszenie czystości lub świętości własnego związku małżeńskiego,
- profanacja Eucharystii.

Na podstawie analizy statutów Kościoła prawosławnego można więc mówić o dwóch kategoriach czynów zabronionych – pierwszej, właściwych tylko duchowieństwu lub tylko świeckim (podmiot będzie tu indywidualny) oraz drugiej, do której zaliczyć można czyny zabronione właściwe i duchownym i świeckim (podmiot będzie tu powszechny). Tak jak wcześniej wspomniano, wspólna sfera życia stanowi jednocześnie zmienną ogniskującą na podmiot czynu zabronionego-sprawcę i to jego osoba jest tu punktem wyjścia dla stosowanej procedury jej ścigania oraz jej osądzenia.

Sankcje karne Kościoła prawosławnego

Sankcje karne w Kościele prawosławnym wymierzane są jedynie wówczas, gdy w celu utrzymania wewnętrznego porządku, zachodzi ku temu ostateczna konieczność. Celem sankcji jest: 1) poprawa wiernego, 2) naprawa zgorzenia, 3) przywrócenie naruszonej sprawiedliwości. Wymierzanie kar nie jest jedynym środkiem oddziaływania duszpasterskiego, ale jedynym i koniecznym, gdy przemawia za tym nadrzędny cel, którym jest dobro wiernego oraz dobro wspólnoty, której ład społeczny został poważnie naruszony, a inne działania okazały się nieskuteczne. Cel kary ma też wymiar prewencyjny – ma odstraszać innych od popełnienia przestępstwa (prewencja ogólna) oraz odstraszyć i zapobiec popełnieniu czynu zabronionego przez konkretną osobę (prewencja szczególna).

Kara w swej istocie jest drogowskazem dla samego sprawcy, jak i całej wspólnoty do zweryfikowania swojej postawy wobec Boga i Kościoła, do przemiany swojego postępowania w sensie duchowymi i fizycznym (wewnętrznie i zewnętrznie) oraz zadośćuczynieniem, gdy skutkiem popełnionego czynu zabronionego jest szkoda zarówno materialna, jak i duchowa. Czyny zabronione w prawosławiu muszą zostać osądzone z uwagi na to, by nie stały się furtką do występnego działania pozostałych członków wspólnoty chrześcijańskiej.

Sankcje w prawosławiu nie służą jednak bezwzględnej represji, tępieniu czy też stygmatyzacji członków Kościoła. Kara kościelna stosowana przez Kościół wobec swoich członków, winnych popełnienia czynu zabronionego, jest wyrazem potępienia tegoż czynu, jak i samego sprawcy. Polega na zastosowaniu wobec niego odpowiedniej dolegliwości, czyli pozbawienia dobra duchowego lub doczesnego. Dolegliwość należy do istoty kary, nie stanowi jednak jej celu, gdyż podstawowym celem kary kościelnej jest odpłata za wyrządzoną szkodę publiczną, zadośćuczynienie, oraz przywrócenie naruszonego porządku i poczucia sprawiedliwości. W odniesieniu do sprawcy celem kary jest jego poprawa, a poprzez doznanie dolegliwości skłonienie go do przestrzegania porządku prawnego.

W systematyce kar Kościoła prawosławnego ze względu na określony cel można wyróżnić: kary poprawcze oraz kary odwetowe, czyli windykacyjne. Ze względu na pozbawienie dóbr kary dzielimy na: kary doczesne (pozbawienie dóbr doczesnych, np. szacunku otoczenia, wolności) oraz kary duchowne (pozbawienie dóbr duchownych, np. uprawnień wynikających z przynależności kościelnej)²⁶.

Lekceważący (osoba wiernego lub duchownego) zasady prawa kościelnego może zostać pozbawiony wszystkich lub niektórych dóbr prawnych będących w gestii Kościoła. Ogólnym pojęciem odnoszącym się do kar kościelnych jest pojęcie „odłączenia”²⁷. Polega ono na całkowitym wykluczeniu z Kościoła za nieprzestrzeganie przepisów kościelnych lub pozbawieniu tylko niektórych praw, jakimi rozporządza władza kościelna (w przypadkach mniejszej wagi). Kary za przekroczenie przepisów kościelnych może wymierzać jedynie właściwa władza kościelna. Prawo to przysługuje przełożonym, soborom lokalnym, powszechnym oraz sądom kościelnym, a także spowiednikom. Należy uwzględnić poczynałość sprawcy, szkodę i zgorszenie, jakie wywołał dokonany czyn zabroniony oraz okoliczności jego popełnienia. Ważkość popełnionego przewinienia stanowi o całkowitym lub częściowym odłączeniu od Kościoła. Całkowite odłączenie ma miejsce wówczas, gdy publicznie znieważono godność Kościoła i świętość jego imienia. Dotyczy takich czynów jak: herezja, odstępstwo od wiary, świętokradztwo. Kara ta może być wieczysta. Jej czasokres trwania zależy od postawy skazanego. Ma na celu uzyskanie poprawy sprawcy, który po odbyciu duchowego odosobnienia w postaci pozbawienia łączności z Kościołem zapagnie poprzez akt skruchy powrócić na łono Kościoła.

Do obecnie stosowanych kar kościelnych nakładanych na wiernych (oraz osoby duchowne pozbawione stanu kapłańskiego), zgodnych z Kanonami Kościoła prawosławnego, należą:

²⁶ A. Znosko, *Prawosławne prawo kościelne*, cz. II, Warszawa 1975, s. 32.

²⁷ *Ibidem*.

1. Epitemia – jest to kara polegająca na nałożeniu przez spowiednika na sprawcę czynu zabronionego obowiązkowych zaleceń jako zadośćuczynienie, czyli odpłatę za wyrządzone zło, a następnie jako środek przywrócenia wiernemu praw, jakich został on pozbawiony za naruszenie porządku²⁸.

2. Infamia – oznacza uszczuplenie lub utratę czci otoczenia z powodu popełnionego czynu zabronionego, nagannego zachowania/postępowania lub złych obyczajów²⁹.

3. Odłączenie małe – ma dwojaki charakter. Polega na czasowym pozbawieniu pokutującego prawa przyjmowania Św. Eucharystii. Jest to stopień niższy. Stopniem wyższym tej kary jest zakaz uczestnictwa w Liturgii Wiernych (dopuszcza się jedynie uczestnictwo w Liturgii Katechumenów)³⁰.

4. Odłączenie wielkie – anatema, ekskomunika, kłątwa to kara nakładana za ciężkie przestępstwa członków Kościoła przeciwko wierze i Kościołowi (jak herezja, apostazja) i polega na całkowitym wykluczeniu ze współuczestnictwa z wiernymi w Kościele³¹.

5. Pozbawienie pogrzebu kościelnego – kara ta mocy prawnej nabiera z chwilą, gdy obłożony ekskomuniką, w obliczu śmierci, uparcie nie pojedna się z Kościołem³².

Zgodnie z kanonami Św. Ojców, na duchownych mogą być nakładane kary poprawcze i kary windykacyjne³³. Do kar poprawczych zaliczamy:

1. Upomnienie – polega na pouczeniu, zwróceniu szczególnej uwagi na obowiązki ciążące na duchownym, uprzedzenie o skutkach zaniedbania i konsekwencjach wynikających z ponownego przewinienia (dotyczy każdego nawet najdrobniejszego występkę).

2. Naganę – skarcenie duchownego z powodu niewłaściwego postępowania powodującego naruszenie porządku kościelnego lub zgorzenie wiernych. Jest udzielana osobiście przez Biskupa Diecezjalnego lub Św. Sobór Biskupów.

3. Przeniesienie – polega na przeniesieniu duchownego z zajmowanego miejsca, przysługującego mu z tytułu posiadanego stopnia lub wysługi lat na miejsce gorsze, łączące się niekiedy z degradacją zajmowanego stanowiska (np. z proboszcza na wikariusza).

4. Czasowe odsunięcie z urzędu – związane jest z umieszczeniem winnego w klasztorze, gdzie pod nadzorem przełożonego odbywa on epitemię, polegająca na surowym przestrzeganiu klasztornej ryty i dyscypliny, połączonego ze wzmożoną modlitwą i pokłonami.

²⁸ Epitemia (gr. epitimia) – pokuta, prawem przepisane ćwiczenie duchowe (Kart 102; Anc 16 i in.). W codziennej praktyce duszpasterskiej przez epitemię rozumiemy pewne uczynki pokutne nakładane na przestępcę. Zob. A. Znosko, *Słownik cerkiewnoślawiańsko-polski...*, s. 104.

²⁹ Ibidem, s. 35.

³⁰ A. Znosko, *Prawosławne prawo kościelne...*, s. 36, 219.

³¹ Ibidem, s. 36–37, 219.

³² Ibidem, s. 37.

³³ Ibidem, s. 40–45.

5. Czasowe pozbawienie prawa sprawowania czynności liturgicznych – polega na czasowym pozbawieniu duchownego prawa sprawowania urzędów i obowiązków kościelnych, nauczania itp. Nakładane jest na duchownego, któremu postawiono zarzuty popełnienia czynu zabronionego, którego skutkiem będzie pozbawienie stanu duchownego lub w wypadku trwania procesu dochodzenia sądowego. Skutkiem zastosowania tej kary jest jedynie nominalne pozostanie duchownym, czyli pozbawienie duchownego praw wpływających z tytułu otrzymanych święceń. Kara ta bywa też nakładana na duchownego za czyny wpływające z zaniedbania obowiązków kapłańskich.

6. Pozbawienie prawa sprawowania niektórych określonych czynności liturgicznych – karze tej podlegają duchowni dopuszczający się czynu zabronionego, którego treść i charakter wykluczają go z grona czynnych duchownych oraz duchowni przywłaszczający sobie prawo wykonywania czynności liturgicznych bez wyraźnych podstaw kanonicznych. Skrucza i pokuta, nie mogą tu wpłynąć na przywrócenie duchownemu prawa sprawowania wszystkich czynności liturgicznych.

Do kar windykacyjnych nakładanych na osoby duchowne należą:

1. Złożenie z urzędu – karze tej podlega duchowny wykazujący się lekceważącym stosunkiem do wynikających z piastowanego przez niego urzędu obowiązków oraz w wypadku ewidentnego naruszenia dyscypliny kościelnej, np. nieuzasadnionego opuszczenia diecezji przez biskupa lub opuszczenia przez prezbitera granic diecezji i zamieszkania w innej bez woli biskupa diecezjalnego.

2. Pozbawienie prawa sprawowania czynności liturgicznych z zachowaniem stanu duchownego i należnej mu czci – karze tej podlega duchowny za popełnienie czynów zabronionych większej wagi, wywołujących zgorzniecie w Kościele, ale popełnionych nieumyślnie na skutek niedbalstwa lub lekceważenia.

3. Złożenie z urzędu z pozbawieniem stanu duchownego – oznacza pozbawienie na zawsze praw sprawowania jakichkolwiek czynności liturgicznych w połączeniu z utratą prawa noszenia sutanny i przeniesieniem do stanu świeckiego oraz utratę przynależnych stanowi duchownemu przywilejów i czci.

4. Złożenie z urzędu w połączeniu z ekskomuniką – kara ta stanowi obostrzenie wyżej wymienionej kary polegające na tym, że sprawca dodatkowo podlega również wielkiemu odłączeniu – ekskomunice (nakładanemu na osobę świecką), czyli wykluczeniu ze współuczestnictwa z wiernymi w modlitwie kościelnej. Karze tej podlega duchowny, który wbrew karze złożenia z urzędu, sprawuje czynności liturgiczne lub popełnia czyn zabroniony przeciwko wierze i Kościołowi (tj. herezja, apostazja).

Warto podkreślić, że w wypadku popełnienia przez duchownego przestępstwa kryminalnego, w rozumieniu prawa państwowego, podlega on osą-

dzeniu jak każdy obywatel tego państwa na zasadach ogólnych. Gdy to samo przestępstwo jest również czynem zabronionym w rozumieniu kanonicznym, duchowny podlega również osądowi sądu duchownego. Waga popełnionego czynu decyduje o konsekwencjach natury kanonicznej. Nominalnie zawsze pozostaje duchownym, lecz zwykle zostaje przeniesiony na niższe stanowisko kościelne lub skierowany w charakterze nowicjusza do klasztoru.

Statut Konsystorza Duchownych z 1938 r. przewidywał też szereg innych kar windykacyjnych i poprawczych. Są one szczegółowo wyróżnione w II rozdziale Statutu „O przewinieniach członków kleru przeciwko obowiązkowi powołania i służby” w dziale I „O karach i środkach poprawczych”³⁴ i stanowią pewną kompilację wyżej wymienionych kar. Obecny Statut Wewnętrzny z 1995 r. nie wymienia takiego katalogu kar. Nieznane jest również żadne współczesne rozporządzenie, zarządzenie lub załącznik do Statutu Wewnętrznego lub Parafialnego, w których można by było pozyskać informacje na ten temat. Stosowany obecnie system kar kościelnych jest powieleniem systemu kar zawartego w Statucie Konsystorza Diecezjalnych Św. Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego z 1938 r.

Podsumowanie

Zakres kryminalizacji czynów zabronionych w prawosławiu jest bardzo szeroki, obejmuje bowiem swym zasięgiem następujące sfery życia człowieka: kultu, doktryny, administracyjno-organizacyjną oraz życia moralnego, jak również sferę myśli i zamiaru popełnienia czynu. Kierując się kryterium podmiotu, możemy wyróżnić typy czynów zabronionych wspólnych dla wiernych i duchownych, czynów popełnionych wyłącznie przez duchownych lub wyłącznie przez wiernych. Zarówno sposób, forma ścigania i osądu czynu zabronionego jest uzależniona od ciężaru gatunkowego czynu, jego rodzaju, stopnia szkodliwości społecznej, kategorii sprawcy (duchownego czy wiernego). Sankcje kościelne są stopniowalne i zróżnicowane w zależności od tego, czy jest to czyn zabroniony popełniony przez wiernego, czy też przez duchownego, o czym świadczy prezentowany w artykule katalog kar. Prawo kościelne PAKP nie stosuje sankcji w celach represyjnych lecz prewencyjnych, mających na celu ochronę wiernego oraz całej społeczności przed konsekwencjami popełnionych czynów zabronionych. Język teologii mówi o ochronie dobra najwyższego, jakim jest świętość człowieka i jego zbawienie

Kościół tworząc swój system normatywny (statuty, kanony, przykazania) skłania wiernych do zachowań zgodnych z nakazem lub zakazem wyra-

³⁴ Statut Konsystorza Diecezjalnych Św. Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, [w:] Załącznik do zarządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 maja 1939 r. (M.P. Nr. 136, poz. 319).

żonym w tej normie, stanowiącej wzór postępowania. Złamanie ich, wzorca zachowań, naraża wiernych na odsunięcie od pozostałych członków wspólnoty. Wierny nierespektujący lub lekceważący obowiązujące wzorce postępowania skodyfikowane w tekstach świętych, kanonach, usuwany jest ze wspólnoty w ostateczności. Zanim nastąpi ostateczne wykluczenie względem wiernego lub duchownego, stosowane są sankcje o różnym stopniu dotkliwości. Kościół dysponuje zespołem sankcji stosowanych wobec osób uchylających się od przestrzegania norm i przepisów kościelnych. Kara w kościele prawosławnym może mieć wymiar religijny oraz religijno-prawny. Karą o charakterze religijnym jest kara odsunięcia od przystępowania do sakramentu Świętej Eucharystii. Z kolei o charakterze religijno-prawnym jest kara pozbawienia probostwa parafii. Poza sankcją religijną, jaką jest degradacja w sferze prerogatyw władzy administracyjnej, jest też sankcja prawna – przestaje być organem osoby prawnej PAKP. Celem kary w Kościele prawosławnym jest skuteczne odstraszenie potencjalnego sprawcy, ale i całej wspólnoty od popełnienia czynu zabronionego. Repertuar kar jest w Kościele prawosławnym dość rozległy. Profilaktyczne znaczenie ma system nagród stosowany przez Kościół prawosławny charakterystyczny dla każdej nieformalnej instytucji kontroli społecznej (zagadnienie to zostało w artykule pominięte z uwagi na ramy opracowania). Jego zadaniem jest wspomoczenie innych działań zogniskowanych na szeroko rozumianej profilaktyce przestępczości. Nagroda taka jak np. nobilitacja, nominacja na wyższe stanowisko kościelne, nagroda paschalna, order są pozytywnym wzmocnieniem. Jednakże ich odebranie za popełnienie czynu zabronionego jest również wzmocnieniem pozytywnym w wymiarze podkreślania określonych ściśle norm życia i postępowania. Akt ten więc pełni zatem rolę kary, będącej niekiedy skuteczniejszą niż jej podstawowa forma.

Wykaz literatury

- Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wyd. „Bernardinum”, Gdynia 2002.
- Berman H. J., *Prawo i rewolucja. Kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 1995.
- Doktór T., *Chrześcijaństwo wschodnie (ortodoksyjne)*, [w:] *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, GUS, Warszawa 2016.
- Dudra S., *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa 2019.
- Euchologion*, t. 1, Wyd. Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa 2016.
- Gardocki L., *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio G.” 2013, Vol. LX, nr 2.
- Ghirlanda G., *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Wyd. WAM Księży Jezuitów, Kraków 1996.

- Karsznicki K., *Główne kultury prawne na świecie*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, t. XV.
- Katechizm Cerkwi Prawosławnej*, Wyd. Bratczyk, Hajnówka 2001.
- Kawa J., *Metodologia, metodyka, metoda jako podstawa wywodu naukowego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 21.
- Keller J., Kotański W., Tyloch W., Kupis B. (red.), *Zarys dziejów religii*, Iskry, Warszawa 1976.
- Mazur P., *Kultura prawna a wychowanie do bezpieczeństwa życia codziennego i pracy*, [w:] M. Rybakowski (red.), *Edukacja – Praca – Bezpieczeństwo*, Oficyna Wyd. Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2009.
- Pastuszewski S., *Leksykon religijno-kulturowy staroprawosławia*, Inst. Wydawniczy „Świadectwo”, Bydgoszcz 2015.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II, Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, t. I, Warmińskie Wyd. Diecezjalne, Olsztyn 2002.
- Płoński R. A., *Tomosy z 1924 i 1948 roku nadające status autokefaliczny Polskiemu Autokefalicznemu Kościołowi Prawosławnemu: ich wydzźwięk historyczno-kanoniczny*, „Studia Warmińskie” 2009, t. XLVI.
- Sygit B., *Historia prawa kryminalnego. Czyny zabronione w religijnych systemach prawnych*, t. II, Wyższa Szkoła Biznesu, Piła 2005.
- Tokarczyk R., *Współczesne kultury prawne*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2003.
- Trebnik v 2-h chastjah, Izdatel'stvo Moskovskoj Patriarhii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi [The Russian Orthodox Church's Regulation]*, Moskva 2014.
- Wąsik D., *Przestępstwa seksualne w kulturze prawnej judaizmu a prawo karne współczesnego Izraela*, „Studia Prawnoustrojowe” 2013, nr 19.
- Widuch H.J., *Konstantynopol – Stolicą Ekumenicznego Patriarchatu 325–870*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1988.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Znak, Kraków 2010.
- Znosko A., *Prawosławne prawo kościelne*, cz. II, Wyd. Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa 1975.
- Znosko A., *Słownik cerkiewnoślawiańsko-polski*, Wyd. Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, Białystok 1996.
- Znosko A., *Kanony Kościoła Prawosławnego, tom I w 3 częściach*, Wyd. Bratczyk, Hajnówka 2000.

Summary

Sanctions within the Orthodox Church law in Poland

Key words: law, legal culture, Orthodox church, forbidden behavior, sanctions within the Church law.

Legal provisions of the Polish Orthodox Church can be found in canonical, liturgical and internal administrative regulations. There are many forms of forbidden behavior. Sanctions can be imposed for different offences considering different spheres of the human life such as cult, doctrine or morals. The aim of the article is to show the diversity of sanctions provided by in the

Orthodox Church internal regulations. The author concluded the punishment in the Orthodox Church has both legal and religious dimensions. The penalties are also varied. The way in which the prosecution is being conducted and the form of the final judgement depend on the type of offence in question, its circumstances, the degree of social harm and the position of the perpetrator.